

Леся ВОЙТКІВ

ФІЛОСОФСЬКО-ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Головною рисою світоглядної рефлексії Тараса Шевченка є антропоцентризм та акцент на “серці” як осередді внутрішнього життя людини, її найглибших почуттів. Він живе не стільки правдою розуму, скільки правдою серця та глибиною почуттів. Серце для мислителя є живим образом, організуючим первнем у людині, джерелом чуттєвої культури. Воно є неодмінною умовою здатності мислити, самоусвідомлюватися, переживати, шукати правду, “співати” віршами.

Ключові слова: *серце, душа, правда, любов, добро, краса, воля.*

Постановка проблеми. Тарас Григорович Шевченко на українському ґрунті мав багато попередників філософів-гуманістів, філософів “серця”. Зацікавлення філософією є дуже давнє, ще на початку зародження християнства на наших землях. Про це ми можемо дізнатись із “Збірника Святослава”, “Бджоли”, на сторінках яких відображені думки Платона, Демокрита, Аристіда, Діогена, Піфагора, Аристотеля та ін. Багато запозичених думок від філософів грецьких, римських, християнського середньовіччя наявне у творах митрополита Іларіона, св. Феодосія Печерського, Кирила Туровського та Климентія Смолятича.

Можливо, що надто відважно було б твердити, що Шевченко знав докладно філософські напрями, які панували тоді на нашій землі, бо немає жодних доказів, але Шевченко цікавився книгами, то можна ствердити, що був ознайомленим з вченням вихованця Київської академії Григорія Савича Сковороди. Філософія Сковороди була відома в Україні. Деяке зацікавлення нею було також і в Росії, напевно, що знали її тодішні інтелігентні кола, серед яких був Шевченко.

У повісті “Княгиня”, згадуючи свої “дитячі школи”, дяків-п’яниць, згадує Шевченко дяка Совгіра, також, виходить, сквородинця, бо пише таке: “Зложив свою мізерію в торбу, закинув торбу на плечі, взяв в одну руку патерицю, а в другу зшиток з синього паперу, де були пописувані псалми або вірші Сквороди, та й помандрував шукати собі другої школи” [2, 556]. Шевченко перебував у найкращих столичних колах, і напевно, цікавився тим, чим цікавилися інші, бо інакше він був би нецікавим співрозмовником. Коли інші літератори виявляли інтерес до німецького ідеалізму, то з певністю можна сказати, що цікавився ним і Шевченко [2, 556].

У “Щоденнику”, під датою 5 липня 1857 р., маємо цікаву замітку, яка доводить добру ознайомленість Шевченка з філософією: “Я, незважаючи на щирю любов до прекрасного в природі й мистецтві, чую непереможну нехоть до філософії та естетики, і оці почування завдячую спершу Галічу, а, врешті, нашому високошановному В. Григоровичу, котрий читав нам колись лекції про теорію мистецтва, девізом яких було: більше вдумуватися, а менше критикувати – чисто платонівський вислів” [2, 556].

Те, що Шевченко цікавився філософією, а зокрема християнською філософією, доводить також його лист до княжни Варвари Рєпніної від 1 січня 1850 р., в якому поет пише: “Яка жажлива безнадійність! Така жажлива, що одна тільки християнська філософія може боротися з нею. Я Вас прошу, коли зможете роздобути в Одесі, бо тут я не найшов, і надіслати мені Тому Кемпійського – «Про наслідування Христа». Єдина розрада моя тепер це Євангелія. Я читаю її, без вивчення, щодня й щогодини” [2, 557].

Тоді серед найкультурніших кіл працювали зі своєю “філософією серця” славний Памфіл Юркевич та філософ Новицький, яким цікавилися і в Україні, і в Росії.

Отже, філософсько-гуманістичні зацікавлення у Шевченка були, правомірно їх досліджувати, зокрема його ідеї філософа-християнина. З огляду на це важливо проаналізувати філософські роздуми Шевченка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання філософських поглядів Шевченка досліджували Г. Грабович, І. Крип’якевич, Є. Маланюк, Д. Чижевський та ін. Феномен “філософія серця” міститься в творі Тараса Шевченка “Перебендя”, а також віршах

“Думи мої”, “Чого мені тяжко, чого мені нудно...” про що зазначали такі сучасні дослідники, як Л. Білецький (“Віруючий Шевченко”), Д. Бучинський (“Християнсько-філософська думка Тараса Шевченка”), В. Петров (“Естетична доктрина Шевченка”).

Існує багато суджень про світогляд Шевченка і його джерела. На думку Є. Маланюка, Шевченко походить із закріпаченого селянства, де було чимало колишньої шляхти, в якій відбувся повільний процес регенерації. Потрапивши до Петербурга, він своїм “селянським” національним здоров’ям не тільки не відчув згубного впливу його життя, а й зумів сформувати свою розумну національну суть, визначити орієнтири державності, акумулювати національний дух, передати його не лише сучасному йому, а й майбутнім поколінням. У його творчості синтезована єдність душі та тіла, духу України, завдяки чому людина постає в нього як образ Божий: вона ніколи не скалічена, однакова в добрі і злі, багата внутрішнім змістом.

Світогляд Шевченка, зміст його поезії український історик І. Крип’якевич виводить не із суспільного стану поета, як це робить Є. Маланюк, а із сутності умов, у яких він жив і творив. Глибоке знання життя, традицій боротьби за волю і не менше прагнення до неї дали йому змогу інстинктивно відчувати минуле, виробити свій погляд на світ, давні часи й події, звернутися до сучасників і до нащадків із закликком розв’язувати вічні проблеми, що сягають основ національного буття. Звернувшись до минулого, в ідеалах народної традиції він знайшов мотиви співзвучні своїм ідеалам суспільної справедливості, свободи й національної самосвідомості, протесту проти політичного гніту й будь-якого посягання на гідність людини, людської особистості, чим і створив міцне підґрунтя національного відродження.

Характеризуючи світогляд Шевченка як антропоцентризм, сутність якого полягає у розумінні людини як центру всього буття, всього світу, природи та історії, усіх сфер людської культури, Д. Чижевський зумів розкрити специфіку цього погляду, особливо щодо природи. За цим світоглядом, природа постає в поета як щось підпорядковане людині, резонатор або дзеркало, прислуховуючись і вдивляючись у яке людина чує і бачить себе. Природа реагує на все, що діється в серці людини, втілює її внутрішнє життя в наочних образах і символах. Як природа відгукується на

життя людського серця, говорить з людиною, озивається до неї, підслуховує її, сумує, хвалить Бога, плаче, сміється, – все це залежить від того, що переживає людина, яка завжди залишається в центрі образу, історії, історичної події.

Визнаючи справедливою характеристику світоглядних позицій Т. Шевченка Д. Чижевським, доречно звернути увагу на зазначену Г. Грабовичем особливість формування світогляду поета, в центрі якого стоїть передовсім відчуття самого себе, власної долі й болю, свого Я, чітко структурованих через інтенсивний автобіографізм митця як поета, носія Слова. Шевченко став великим поетом, генієм, пророком тому, що духовні колізії свого часу зробив драмою власного життя, а патріотизм – мірою справжньої любові до людини. Саме через символізм автобіографізму формується модель усього творчого світу Шевченка з чітким висвітленням гостроти поділу добра і зла, без жодного компромісу середини стосовно себе та інших. Тому у його творчості втілено все, оскільки воно людське.

Метою статті є довести, що головною рисою філософських поглядів Тараса Шевченка є антропоцентризм і акцент на “серці” як осередді внутрішнього життя людини, джерело її найглибших почуттів.

Для досягнення мети ставляться такі **завдання**:

– проаналізувати серце як живий образ, джерело чуттєвої культури;

– дослідити серце як неодмінну умову здатності мислити, самоусвідомлюватися, переживати, шукати правду.

У своєму духовно-релігійному розвитку і зростанні Шевченко пережив кілька періодів. Їх було щонайменше шість: 1) дитячі роки, 2) юнацька доба, 3) петербурзький період, 4) роки перебування в Україні, 5) доба арешту і заслання, 6) період повернення із заслання і до кінця життя.

Поруч із релігійно-особистими настроями Шевченко в дитинстві від батька, а особливо від столітнього дідуся, дізнався про життя святих та їх героїчні змагання зі злом, що походило від нечистої сили. Відомості ці запозичив Тарас із Мінеї, з якої батько Тарасів вичитував: “Бувало, в неділю, закривши Мінею, батько діда просить, щоб той казав про Коліївщину...” [1, 545]. Тими розповідями дідуся і читаннями батька гартувався дух Шевченка і вироблялось чуттєве сприйняття добра: “Давно те минуло, як

мала дитина, // Сирота в ряднині, я колись блукав, // Без свити, без хліба, по тій Україні... // Отими шляхами... малими ногами // Ходив я та плакав, та людей шукав, // Щоб добру навчили..." ("Гайдамаки") [9, 128 – 134].

З великими здобутками душі Тарас переходить у пору юнацтва, у найнебезпечніший вік дитини-сироти, позбавленої будь-якої опіки. У цей період діти часто стають правопорушниками і навіть злочинцями.

Але Шевченко жив у сфері високих духовних прагнень. Про це свідчать власні спомини поета з автобіографічного вірша "Мені тринадцятий минало":

Мені тринадцятий минало, // Я пас ягнята за селом. // Чи то так сонечко сіяло, // Чи так мені чогось було? // Мені так любо, любо стало, // Неначе в Бога... // А я собі у бур 'яні // Молюся Богу... // І не знаю, // Чого маленькому мені // Тоді так приязно молилось. // Чого так весело було? // Господнє небо і село, // Ягня, здається, веселилось! // І сонце гріло, не пекло..." [10, 36 – 37].

Який високий лет душі і молитовний настрій хлопця! Такі переживання викликаються лише глибокою вірою.

Ці глибші проблеми міцніють особливо за петербурзької доби Тарасового життя, коли він перейшов у парубочий вік.

У Петербурзі поет знайомиться з українцями – Сошенком і Гребінкою. Кругозір Шевченка розширюється. Зроджується свобода суто особиста, коли людина вибирає той шлях, по якому вона постійно йде в житті. Це однаковий шлях і до добра, і до зла. Людина вільно йде шляхом добра, вільно вибирає добро. Але цей вибір ховає в собі усі можливості зла, що ведуть і до вільного, добровільного занепаду.

У цьому і криється трагедія свободи, особливо в юнацькім і парубочім віці, коли в людині всі проблеми загострюються. Гостро переймався ними під впливом віри і Шевченко.

"То серце по волі з Богом розмовляє, // То серце щебече Господнюю славу..." ("Перебендя") [9, 110 – 112].

Шевченко під впливом ідеалістичної філософії, зокрема філософії Шеллінга, й впливів на його душу романтичної естетики в антитетичнім зіставленні двох світів: світу розуму і смислового пізнання, світу серця, безпосереднього відчуття й віри як зовсім іншої форми пізнання, – під впливом цих двох протилежних

реакцій на буття, дійсність, життя і людські відносини він чітко розрізняв світ розуму і світ віри: функція першого – думка, функція другого – серце:

“Нехай думка, як той ворон, // Літає та криче, // А серденько соловейком // Щебече та плаче // Нишком...” // (“Думи мої”) [9, 124 – 126].

“Ворон” і “соловейко” – два протилежні образи, два символи: перший – рефлексійний під впливом смислової дійсності та песимістичний, другий – інтуїтивний, сповнений у безпосереднім молитовнім настрої радості, молитовного співу й одушевлення, бо серце з Богом розмовляє, щебече Господню славу.

Для всіх українських філософів, зокрема Шевченка, є спільна й характерна риса, а саме філософія почуттів, філософія, яку слушно називають “філософією серця”. Вона дуже виразна у Миколи Гулака, М. Костомарова, П. Куліша, О. Новицького, Г. Сковороди, Памфіла Юркевича та ін. Але треба відзначити, що зерна філософії серця ми маємо навіть у нашому законодавстві – “Руській Правді”, написаній за Ярослава Мудрого, а також у “Повчанні” Володимира Мономаха.

Памфіл Юркевич твердить: “Серце попереджає наш розум у пізнанні правди, зокрема у хвилини великих труднощів, коли говорить безпосередній потяг серця як якийсь морально-духовний такт. Правда засвоюється людиною лише тоді, коли ця правда паде на її серце. Найбільші філософи були свідомі того, що серце їх було джерелом їх великих ідей, а мислення тільки оброблювало ті ідеї, надаючи їм ясності та певності. Тільки за таку думку, що живе в серці людини, людина може боротися, обороняючи її з самопожертвою і героїзмом” [2, 558].

Шевченко не міг бути якимсь чужинцем, а тому основою його філософської думки також є: серце, душа, правда, ще й правда свята, любов, добро, краса й воля. Уже в ранньому творі “Перебендя” маємо чудове місце, де так виразно говорить про Шевченкову філософію серця:

“Щоб люди не чули, – бо то Боже слово, // То серце по волі з Богом розмовля. // То серце щебече Господню славу, // А думка край світа на хмарі гуля, – // Орлом сизокрилим літає, ширяє // Аж небо блакитне широкими б’є; // Спочине на сонці, його запитає: // Де воно ночує, як воно встає? // Послухає моря, що воно говорить; // Спита

чорну гору: чому ти німа? // Його серце шукає правди й справедливості на землі: // Нехай же серце плаче, просить // Святої правди на землі! В іншому місці поет-мислитель говорить: // Усюди Божа благодать: // І в серці, і в хаті” [9, 110 – 112].

Думи у Шевченка своїм джерелом також мають серце, бо воно є основою духовного життя: “За думою дума роєм вилітає; // Одна давить серце, друга – розриває” [9, 124 – 126].

Головною рисою багатогранної творчості Т.Г. Шевченка, життєвої постаті є безмежна “робота” серця як осередку внутрішнього життя, найглибших почувань. І сам Шевченко як поет живе не стільки правдою розуму, скільки правдою серця та послідовністю емоцій. Серце є живим образом, самостійною, більш глибокою істотою в людині, що має свої почуття. Серце для Шевченка є неодмінним способом мислити, самоусвідомлювати, переживати, шукати правду, “співати” віршами .

Творчість Шевченка не є закінченою, оформленою, застиглою системою (теології, академічної філософії), до якої він мав упереджене ставлення. Оскільки для центральних образопонять Шевченкової поетичної філософії характерні такі ж сутнісні суперечності, можемо ствердити, що маємо справу з філософією шляху, а не системою. Філософія шляху (життя) характеризується відсутністю “затверділих”, установлених категорій, догм, обрядів. Ця незадогматизована діалогічна й відкрита сукупність поглядів, що постійно рухаються в пошуках істини між протилежними твердженнями, спираючись на визначення “непорочних вічних істин”, незмінних законів та цінностей, які творять внутрішню структуру шляху, але ні за ким, окрім самого Бога (тобто внутрішнього світобачення), не визнається їхнє знання. Інакше кажучи, це шлях пізнання абсолютної істини. Релігія шляху загалом, як і філософія шляху (життя) зокрема типові як для містичного сприйняття Бога, так і для особистого, безпосереднього сполучення з вищим духовним світом і виявом свого внутрішнього світу (свого “серця”) .

Своєрідна філософська теодицея Шевченка, його звернення до Бога та створений ним світ змушують звертатися постійно до серця як єдиного вірного способу осягнення світу природи як світу краси, раю. Раєм і святим, праведним є найкраще в людині, що є її внутрішнім – любов та материнство, краса мистецтва, вільна братолюбна дія. Не приймає Шевченко світу історико-

соціального і закидає Богові докори про довготерпіння сваволі панів, царів, панівного ладу. Треба людям розтопити серце, а для цього потрібно слово любові і лише освячене цим вогнем любові оправдане звання людини, її віра, розум, надія. Важливо – не лукавити серцем, досягати раю природи чи серця. Розкриття “зору творчого таланту”, як і самого життя, Шевченко відчував “внутрішнім” сприйняттям, молитвенною медитацією, бо не розділював життя і слово: вони мають своїм корінням Слово Боже (тобто вище розуміння). Навіть десятирічну яму неволі, яка майже зламала поета, він сприйняв як випробування, що надсилають вищі сили, і завдяки душевній рівновазі “спокою серця” (до чого закликав Сковорода) не лише витримав її, але й виніс своє поетичне світосприйняття ще більш очищеним і довершеним, одухотворив та очистив народну душу огненним словом, яке поставив на стороні “чистих серцем”.

Висновки. В основному подібність думок, ідей філософії серця в працях українських мислителів та творчості Т. Шевченка чітко прослідковується. Однак це не значить, щоб він сліпо їм наслідував. Ми навіть не намагаємося відшукати, чи наша філософська традиція впливала на Шевченка, бо для нас важливо, що така була, й він був її продовжувачем. На нашу думку, нецікаве було б наслідування, якого ми у його творчості не зауважуємо. Усі наші приклади наведені не для того, щоб довести наслідування, а тільки простежити органічні зв’язки Шевченка з українською “філософією серця”. Він є самодостатнім митцем з незрівнянно геніальним талантом, а отже, оригінальний своєю філософською думкою.

Отже, коли йдеться про філософський світогляд Шевченка, його філософсько-християнську думку чи філософію серця, що в нас має справді глибокі вікові традиції і яку ми загубили (правда, не всі), то вони в нього виразні й чіткі.

Література

1. Білецький Л. Віруючий Шевченко // Хроніка – 2000. Український культурологічний альманах. – К., 2000. – № 39 – 40. – 800 с.
2. Бучинський Д. Християнсько-філософська думка Тараса Григоровича Шевченка // Хроніка – 2000. Український культурологічний альманах. – К., 2000. – № 39 – 40. – 800 с.
3. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо / Г. Грабович. – К. : Критика, 2000. – 318 с.

4. Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі: від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто – Львів : НТШ, 1995. – С. 176.
5. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К. : Обереги, 1992. – 80 с.
6. Петров В. Естетична доктрина Шевченка // Хроніка – 2000. Український культурологічний альманах. – К., 2000. – № 39 – 40. – 800 с.
7. Ромененчук Б. Шевченкові універсальні ідеї // Хроніка – 2000. Український культурологічний альманах. – К., 2000. – № 39 – 40. – 800 с.
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К. : Вид-во “Орій” при УКСП “Кобза”, 1992. – 230 с.
9. Шевченко Тарас. Зібрання творів : у 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : [б. в.], 2003. – Т. 1 : Поезія 1837 – 1847. – 784 с.
10. Шевченко Тарас. Зібрання творів : у 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : [б. в.], 2003. – Т. 2 : Поезія 1847 – 1861. – 784 с.

Войтків Леся. Філософско-гуманитарные идеи в творчестве Тараса Шевченко. Главной чертой философской рефлексии Тараса Шевченко является антропоцентризм и акцент на “сердце” как центре внутренней жизни человека, глубины его чувств. Он живет не столько правдой ума, сколько правдой сердца и глубиной чувств. Сердце для мыслителя является живым образом, даже организующим началом в человеке, источником культуры чувств. Сердце для мыслителя является непременное условие способности самоосознания, поиска правды мыслить, самоусвидомлюватися, переживать, искать правду, “пения” стихами.

Ключевые слова: сердце, душа, правда, любовь, добро, красота, свобода.

Voytkiv Lesia. Philosophical and humanitarian ideas in Taras Shevchenko's creative activity. The main feature of the ideological reflection of Taras Shevchenko is anthropocentrism and emphasis on “heart” as the core of man's inner life, his deepest feelings. In his live the main is not the truth of the mind, but the truth of the heart and depth of feelings. For the thinker, the heart is a living way, an organizing source in the man, the source of sensual culture. The heart is a prerequisite for the ability to think, to self-recognize, to experience, to seek the truth, to “sing” verse.

Key words: heart, soul, truth, love, goodness, beauty, freedom.